

Elek Szilvia

„Szent magyaroknak tisztá lelkét nézzed”

Szentjeink a magyar zenében

Katolikus szentmiséken gyakran hangzik fel e magyar szentekhez fohászkozó ének a hívek szájából. Szép énekelt imádság ez a régi népének egy-egy szentünk emléknapján és más nagyobb ünnepnapokon. Hazánkért szól, azokhoz, akik életükkel s haláluk után emlékükkkel a mai napig erőt, kitartást, példát tudnak nyújtani nekünk.

A zene, s főleg annak tömegek által könnyen megtanulható énekelt formája talán az az örökítő anyag, amely leginkább képes megőrizni a múlt értékeit. Nemzetünk legbecsesebb emlékei így menthetők meg legbiztosabban az eljövendő generációknak. De vajon miféle úton, milyen eszközökkel vált a zene múltunk őrzőjévé? A következő áttekintéssel ezt az utat szeretném vázlatosan, a teljesség igényét mellőzve bemutatni.

Szentjeink emlékének életben tartását tehát elsősorban az egyházi zenének köszönhetjük. Ezen a templomokban használatos s a szertartásokhoz kapcsolódó zenét kell értenünk. A szentek kultusza meglepő módon már egészen korai idősakra, az épphogy csak megalakult, fiatal, keresztény magyar állam első évtizedeire vezethető vissza. A hivatalos szentté avatások évében (1083) született meg az az egyik legkorábbi zenei gyűjtemény, amely valószínűleg Szent István király szentté avatásának alkalmából készült. E gyűjtemény, amely latin nyelvű rímelő sorokból álló gregorián dallamok sorozata, korabeli kódexekben maradt fenn. Érdekes, hogy az abban az időben Európában a mindenütt hasonló stílusjegyeket mutató gregorián dallamok között a zenetörténészeknek mégiscsak sikerült megkülönböztetniük a műveket nemzetiségi hovatartozásuk szerint. Vagyis szinte kellő bizonyossággal állítható, hogy a XI. század végi Szent István antifona és rezponzórium ciklus magyarországi szerző alkotása.

A kora és késő középkori egyházi muzsika komponistái és előadói általában az egyház kötelékébe tartoztak. Az egyházak által s a nagyobb templomok, püspökségek közelében létrehozott iskoláknak óriási szerepük volt a zene művelésében és művészi gyakorlásában. A Nyugat-Európában Nagy Károly óta elterjedt, úgynevezett Karoling iskolatípus mindig is nagy súlyt helyezett a zenetanításra. Az antik eszmékre épülő tanítási elvek, amelyek a „hét ars” oktatására épültek, éppoly fontosnak tartották a „musica”, ezen belül az énekítés, a kottairás és -olvasás, valamint a zeneelmélet tanítását, mint, mondjuk, a matematikáét. Akkoriban nem ismerték a ma divatos, különböző gyerekközpontú (s néha mesterségesen „gügyögőse” vett) pedagógiai módszereket; a gyerekeket egyszerűen beállították a felnőttek közé a kórusba, sőt gyakran azokéval egyenrangú feladatok elvégzésére kötelezték őket. Bármilyen furcsa is – min-

den bizonytalannal fokozatosan, és gondosan kidolgozott módszerek alapján tették ezt –, az eredmények a korabeli pedagógusokat igazolják, hisz a fennmaradó dokumentumokból tudjuk, hogy 10-12 éves gyermekek rendszeresen énekeltek nehéz, bonyolult és hosszú szólóénekeket, a felnőttekkel egyenlő módon, sőt gyakran a kórusok irányításából, vezényléséből is kivették részüket.

A kolostori iskolák kórusait a „succentor” vezette. Az ő feladata volt az énekek betanítása, a szólisták kiválasztása, a kották, de még a kellő számú gyertyatartó nyilvántartása is.

Hogy a kottán mit értünk? E dallamokat a kezdetekben szinte hangok nélkül, inkább csak a dallam irányainak megjelölésével jegyezték le. Majd hangjegyek is kerültek a kottalapra. Az egyszólamú és általában közeli, lépcsőszerűen fel- és lefelé haladó dallamsorokat időnként csak egy-egy kisebb hangközű ugrás törte meg, ilyenformán a mai hallgató számára ezek a tiszta szépségű zenedarabok meglehetősen egymáshoz hasonlóknak tűnhetnek. A korabeli énekeseknek mégis legalább jó pár ezer ilyen tételt meg kellett tanulniuk, méghozzá emlékezetből, hiszen akkoriban nem volt mód a kotta gépi sokszorosítására... A templomban – amelyhez az iskola tartozott – a diákok naponta többször is énekeltek. Nagyobb ünnepeken és vasárnapokon a templom többi papjával és más egyházi személyekkel közösen is. A zsolozsma, amely napi nyolc imaalkalmat foglalt magában, főleg recitált szövegekből állt; a kórus által énekelt zsolotárokból és egy felolvasó által bemutatott olvasmányból. Az „antifona” a zsolotárokhöz csatlakozó keretvers, míg a „responzórium” az olvasmányok mellé rendelt felelőének. Szenteket dicsőítő énekeket legtöbbször az antifonák és responzóriumok közt találunk, de gyakran megjelenhettek a mise Halleluja-tételeihez kapcsolódóan. Ezt a műfajt sequentiának nevezzük.

„Idvezlégy bódog szent István király, te népednek nemes reménysége. Idvezlégy, mi megtérésünknek bizony doktora és apostola. Idvezlégy, minden szentségnek és igazságnak fényes tüköre. Temiattad hittünk Krisztus Jézusban, temiattad idvözülünk is Krisztusban. Kérünk, imádj ez te népedért, imádj egyházi szolgálókért is, hogy egy ellenség se legyen ragadozó ez te néped között!”

Így szól a Szent István antifona és responzorium ciklus egyik darabja magyarul, egy késő középkori fordítás szerint (az Érdy-kódexből). Minden valószínűség szerint latin eredetije számtalanszor felhangozhatott a középkori templomok tőmjénillatú oszlopai között.

Az Ave beate rex Stephane... kezdetű antifona egy esztergomi liturgikus könyvből és mai hangjegyekkel lejegyezve

Az alábbi szöveg pedig egy szekvenciából maradt meg:

*„Mint Salamon régesrégén
templomokat rak serényen,
gyöngyökben és ékességben
ragyogtatja oltárát.
Tanítónak, vezetőnek
tudós férfit rendel főnek,
igazat, ki a hívőnek
szolgál mindig javára.”*

És még egy Szent István antifona részlete:

*„Az oroszlánt leigázni a nagy Sámson kellett,
magyaroknak prédikálni erős király küldetik.
Torkából az oroszlánnak drága lépesméz csepeg:
magyar szájából immár jönnek édes-szép dicséretetek.”*

De lépünk most ki egy kicsit a templomok, kolostorok kapuin! Bár vitathatatlan az egyház elsődleges szerepe dicső emlékeink megőrzésében, azért néhány világi formáról is érdemes említést tennünk a középkor idejéből.

Már a korai Árpád-korban felbukkan a „regös” elnevezés, amely valójában egy foglalkozás megjelölése. A korabeli regös énekmondó, históriás volt, aki leginkább a fényes udvari lakomákon énekelt, recitálta el az éppen legaktuálisabb eseményeket, híreket. A magát gyakorta valamilyen pengetős hangszeren kísérő énekmondó feladata nemcsak híradásból, hanem – alkalomhoz illően – régi, nemes dolgok felidézéséből is állt. A magas rangú vacsoravendégek és persze vendéglátóik is szívesen hallgatták a múltbéli nagy királyaink dicsőséges tetteiről mesélő krónikákat. Ezekből maradhatott fenn például a Szent László-monda énekelt változata is.

Szent Erzsébet, Margit, Imre István és László tetteinek, csodáinak hírét az úgynevezett „énekes diákok” is terjesztették. Ezek a diákok – a kolostoron kívül – pénzért, fizetésért szolgálatokat vállaltak városi ünnepeken, rendezvényeken vagy egyes polgárok házáinál. Az előadott művek között találhatunk szentekről szóló énekes színelőadásokat éppúgy, mint verses énekeket, példázatokat.

Egyik, a középkorból fennmaradt, biztosan nem egyházi énekünk a Szent László királyról szóló dicséző ének a XVI. század elejéről:

lá-vaz légy ke-nyel-mes Szent László ke-rály, Ma-nyar-or-szég-ek é-des ol-tal-ma,
Szent ke-mi-lyek közt dol-ga-lá-tus gyöngy, oltá-rok kö-zött fé-nyes-ség-szil-bag.

Ha visszatérünk a templomokba, azt tapasztaljuk, hogy a XVI. század elején megjelennek az első magyar nyelvű templomi népénekek is. A szentekről szólók éppúgy beépülnek hamarosan a mise liturgiájába, mint a korábbi, latin nyelvű énekek. A katolikus énekeskönyvek ma is jó néhány igazán régi éneket tartalmaznak.

A már idézett alábbi ének forrása például 1695-ből származik.

*„Isten, hazánkért térdelünk Elődbe.
Rút bűneinket jóságoddal főd be.
Szent magyaroknak tiszta lelkét nézzed,
Érdemét idézzed.”*

A *„Szent Imre herceg, Magyarország éke...”,* valamint a *„Szent Erzsébet asszony életéről Emlékezzünk sok jótételéről...”* kezdetű énekek szintén ugyanebből az időből valók.

Szép és különleges a Szent Margitról szóló, *„Pannóniában nőtt, teljes szép viola...”* kezdő sorú ének is, amely egy 1797-es énekeskönyvben jelenik meg először.

Történelmünk időfonalát továbbgombolyítva jó néhány világi zeneszerzőnk alkotását említhetjük szentjeinkkel kapcsolatban.

A zenei romantika idején Erkel Ferenc utolsó operája (amit egyik fiával közösen készített) az *István király*, Liszt Ferenc egyik legmonumentálisabb műve pedig a *Szent Erzsébet legendája*.

Később Kodály Zoltán is szívesen nyúl szentjeink történeteire, például az *Ének Szent István királyhoz* című gyönyörű művében, de a XX. század más szerzői is (Bárdos Lajos, Harmat Artúr, Ottó Ferenc) írnak kórusműveket, leginkább a legrégebb, kódexekből származó dallamok felhasználásával. Ezek a művek azonban, sajnálatosan, csak a templomi énekkarok repertoárjában lelhetőek fel.

Jó lenne, ha mai zeneszerzőink, példát véve eleinktől, ugyanolyan lelkesedéssel és oly nagy számban írnának magyar szentjeinkről, mint ahogy a középkor komponistái tették. Szükségünk lenne rá. Okulásul. S hogy ma is átérezhessük, van mire s van kikre büszkének lennünk.

Korabeli rajz a Liszt által vezényelt *Szent Erzsébet legendája* bemutatójáról.

Részlet Liszt leveléből, amelyben magyarul idézi a *Szent Erzsébet asszony... kezdetű népéneket*